

РОЛЬ КЛАСТЕРІВ У ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА

**БОГОМОЛОВА К.С., АСПИРАНТ*,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА**

В статті розглянуті аспекти підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора через реалізацію кластерної моделі виробництва.

The basic aspects of national economy agrarian sector competitiveness increase are considered in the article through the realization of production cluster model.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні українська економіка продовжує занурюватися у глибоку економічну кризу. У забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку України провідна роль належить аграрному сектору. Сучасний стан діяльності сільськогосподарських підприємств характеризується функціонуванням в умовах високої нестабільності, як політичної, так і економічної, слабкої прогнозованості та високого ступеня мінливості зовнішнього середовища, що впливає на конкурентоспроможність та загальні темпи виробництва. З огляду на ситуацію, в якій опинилися аграрні підприємства, можна констатувати той факт, що до теперішнього часу не знайдені та не впроваджені ефективні комплексні заходи та дієві реформи, не побудовано платформу, на якій можна створити необхідні умови для подальшого стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва. Сьогодення вимагає негайної зміни моделі соціально-економічного розвитку країни, яка має бути побудована на основі якісної модернізації та виключно на інноваційних засадах. В умовах глобалізації суспільства відбуваються зміни в організації виробництва аграрної продукції як на національному, так і на міжнародному рівнях. З'являються нові типи інтеграційних об'єднань, зокрема агропродуктові кластери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологію створення кластерів досліджували вітчизняні вчені: Войнаренко М.П., Дубницький В.І., Захарченко В.І., Соколенко С.І., Чужиков В.І., і зарубіжні: Бекаттіні Дж., Енрайт М., Кругман П., Кук Ф., Портер М.,

* Науковий керівник – Крашторуцький О.О., д.е.н., професор

Хасанов Р.Х. та ін. Не дивлячись на глибину та повноту їх досліджень, багато питань, пов'язаних із формуванням і розвитком кластерів в економіці, залишаються невирішеними. Формування кластерів в Україні знаходиться на початковому етапі. Отже, сьогодні існує необхідність в розробці методичних підходів до визначення ефективності функціонування кластерного підходу стосовно підприємств аграрного сектора.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є систематизація наукових позицій щодо кластерної моделі організації агропромислового виробництва в контексті підвищення конкурентоспроможності підприємств-учасників кластерних об'єднань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як елемент інноваційного спрямування, створення кластерів спостерігається в багатьох секторах економіки держави.

Чужиков В.І. розглядає поняття кластера як конкурентоспроможну організаційну форму територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію витратків у порівняно подібних галузях, та в основі кластерної системи передбачає таку передумову як концентрація [1, с. 164].

Саблук П.Т. зазначає: «... кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур, і на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння. На даному етапі розвитку економіки України кластери можуть виступити ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів» [2, с. 4].

Войнаренко М. П. трактує поняття «кластер» як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону [3, с. 31].

За теорією М. Портера, «кластер – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють в окремій сфері і характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного» [4, с.207].

Переваги кластерів щодо інших корпоративних структур пояснюється тим, що вони:

1) об'єднують підприємства однієї галузі, що не є прямими конкурентами, але здатні забезпечити одне одного матеріалами, ресурсами, робочою силою, технологіями для досягнення підвищених результатів діяльності за рахунок ефекту синергії;

2) географічно близько розташовані, завдяки чому обмін матеріальними та нематеріальними ресурсами не потребує значних затрат часу;

3) дозволяють підприємствам-учасникам обирати спеціалізацію та сконцентрувати сили на одному виді діяльності, що значно економить загальні витрати часу на виробничий цикл;

4) мають зв'язок з науково-дослідними інститутами та вищими навчальними закладами, що в свою чергу забезпечують кластерам кваліфіковану підготовку необхідних спеціалістів, що відразу після закінчення навчання готові приступати до роботи в кластері [5, с. 54].

Вперше ідея кластеризації економіки України на регіональному рівні почала реалізовуватись у Хмельницькій області з 1998 р. з ініціативи відомого американського економіста Вольфганга Прайса та науковців Хмельницького національного університету під назвою «Поділля перший». Результатом реалізації Програми в області було створення перших трьох кластерів – швейний, будівельний та харчовий. З 1998 сфера поява кластерів в Україні суттєво розширилася.

До числа регіонів, які на сьогодні зуміли домогтися певних успіхів у формуванні кластерних об'єднань, треба віднести Хмельницьку, Івано-Франківську, Запорізьку, Львівську, Черкаську, Ровенську, Полтавську, Сумську, Тернопільську, Донецьку, Харківську, Херсонську, Одеську й Миколаївську області, АР Крим і м. Севастополь.

Згідно офіційної «Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2020 року» за галузевою спрямованістю у Харківській області ідентифіковано за масштабністю дев'ять основних кластерних структур, які мають потенціал до розвитку: видобуток газу й нафти та їх переробка; виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства; транспортно-торгівельно-логістичний [6, с. 107].

За масштабістю провідні кластери Харківської області поділяються на національні (видобуток газу, нафти та їх переробка; високотехнологічні виробництва; науково-освітній); регіональні (виробництво та переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства); трансграничний (транспортно-торговельно-логістичний) [6, с. 107].

Провідні кластери Харківської області поділяються і за ринками збуту продукції та послуг:

— на внутрішній ринок (видобуток газу, нафти та їх переробка; будівництво та випуск будівельних матеріалів; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства);

— на зовнішній і внутрішній ринки (виробництво й переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; транспортно-торговельно-логістичний) [6, с. 107].

За моделлю побудови та функціонування провідні кластери Харківської області поділяються таким чином: пострадянська (видобуток газу, нафти та їх переробка); італійська (виробництво та переробка сільськогосподарської продукції; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; транспортно-торговельно-логістичний); японська (високотехнологічні виробництва; науково-освітній); індійсько-китайська (охорони здоров'я) [6, с. 107].

Метою Стратегії є залучення прямих інвестицій для реалізації проектів розвитку наукоємних і високотехнологічних виробництв, здатних забезпечити високі темпи росту економіки і якості життя в Україні. Звичайно інвесторів цікавить здійснення інноваційних проектів тільки в тих регіонах, де демонструється високий рівень розвитку кластеру відповідного профілю.

Щодо визначення економічного терміну «агропромисловий кластер» або «агрокластер», то в сучасній науковій літературі немає однозначного його трактування. Так, агропромисловий кластер визначається:

— як інноваційно-спрямована, територіально локалізована інтегрована структура з елементами мережевої організації, організована на основі сільськогосподарського виробництва, яка включає різні сфери АПК, що входять у технологічний ланцюг створення доданої

вартості [7];

— як територіальне сполучення організацій, пов'язаних виробничо-збутовою діяльністю з метою підвищення конкурентоспроможності продукції і активізації інвестиційної діяльності [8, с.75];

— по відношенню до продуктового галузевого підкомплексу – як об'єднання організацій різних сфер діяльності в єдиному відтворювальному циклі від виробництва сировини до реалізації готової продукції з включенням всіх стадій виробництва, результатом якого повинно бути отримання синергетичного ефекту [8, с.75].

Отже, кажучи про кластерну організацію агропромислового виробництва, маємо на увазі створення довгострокової інноваційної програми, де чітко прописана координація зусиль виробничих формувань, інфраструктурних складових соціально-побутового й культурного обслуговування мешканців сільських територій, регіонального і державного управління, аграрної науки та освіти органів місцевого самоврядування, спрямування їх складених коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. В ході реалізації даної інноваційної програми можна досягти наступних переваг:

- підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку продукції;
- зростання експортного потенціалу;
- формування та реалізація конкурентних переваг регіону;
- забезпечення ефекту масштабу та синергії;
- вищий рівень доступності до сировинної бази та фінансових ресурсів

— сприяння механізму підвищення регіональної конкурентоспроможності й інноваційної привабливості;

- розвиток сільських територій;
- підвищення рівня зайнятості сільського населення;
- поліпшення якості життя населення;
- забезпечення продовольчої безпеки держави.

Треба вважати, що перебування в кластерних структурах стимулює дух підприємництва, полегшує налагодження взаємозв'язків для здійснення тих чи інших проектів. Кластерні підприємства відзначаються високою конкурентоспроможністю.

Особливістю кластерів в агропромисловому комплексі має бути об'єднання сільськогосподарського виробництва та представників усіх сфер агропромислового комплексу для виконання послідовності дій:

виробництво-зберігання-переробка-реалізація продукції сільського господарства, інтеграція у світовий економічний простір, підвищення конкурентоспроможності, задоволення потреб споживачів у якісній продукції та збільшення прибутків учасників кластерів.

Наведемо приклад, кластерами у АПВ можуть бути певні системи продуктових ланцюгів поставок молока та молокопереробних, сироварних заводів за допомогою: організації певної мережі заготівельних пунктів на селі та фірмових магазинів, реалізації продукції постійним оптовим покупцям для подальшого її проходження по мережі до торговельних точок, продажу продукції індивідуальним споживачам, постачання виробникам сільськогосподарської сировини певних сфер виробництва через дилерів [9, с. 71].

Здобутком запропонованого кластеру буде можливість реалізувати потенційні конкурентні переваги конкретного регіону щодо виробництва продовольчої сировини та продуктів харчування, залучення трудових ресурсів, фінансових ресурсів, оперативна взаємодія з постачальниками сировини та переробними підприємствами, зниження витрат на перевезення, як наслідок територіально близького розташування виробництва, а, отже, зниження собівартості виробленої продукції.

Завданнями створення кластерів є пристосування до змін у конкурентному середовищі та ринковому попиту, а також зниження впливу імпортерів сільськогосподарської продукції на товарному ринку нашої країни. Первинні сільськогосподарські виробники не зацікавлені у високих цінах і значних націнках посередників на продукцію, що реалізується, оскільки це викликає падіння попиту та зниження рівня прибутку. Створення кластерів здатне сприяти виробництву товарів з новими властивостями, а малі та середні підприємства в їх складі посилюють свою конкурентоспроможність та становище на ринку.

Перевагою створення кластерів в агропромисловому виробництві є не тільки розвиток сільськогосподарського виробництва, а й розвиток соціально-економічної сфери українського села. На основі цього досягається створення нових робочих місць, замовлення кваліфікованих спеціалістів, підвищення рівня оплати праці працівників та покращення їх добробуту.

Звичайно, що з появою кластерів виникає конкуренція між учасниками, оскільки виробляють однакову продукцію. Проте цю

ситуацію можна розглядати як необхідну складову конкурентного середовища. Результатом якої буде виробництво конкурентоспроможної, високоякісної сільськогосподарської продукції для задоволення вітчизняного споживача та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Перераховані переваги застосування кластерів в аграрному секторі очевидні. Та попри зростаючий інтерес до нових виробничих елементів та низки заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності України та її окремих регіонів, кількість сільськогосподарських кластерів в Україні збільшується повільно. Це зумовлено низкою факторів: відсутністю нормативного визначення “кластера”, його видів; відсутністю достатнього інформаційного забезпечення створення та функціонування кластерів в Україні; недостатньою зацікавленістю малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі системи; невеликим досвідом функціонування кластерів в Україні; відсутністю інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю регіонів.

Не можна не враховувати той факт, що агропромисловий комплекс дуже залежить від зовнішніх факторів, насамперед це кліматичні умови. Це природно-кліматичні ризики, які притаманні лише агропромислому виробництву. Відповідно, створення кластеру зернового напрямку носить дуже ризиковий характер. Зміна клімату на теперішній час вже очевидне явище, тому треба враховувати ризик низького врожаю та неотримання запланованого доходу.

Окремим стримуючим фактором є недосконалість законодавчої бази. Чинним законодавством України передбачено ряд обмежень щодо зовнішньо економічної діяльності рядових сільгоспвиробників, це, зокрема, необхідність отримання спеціальних дозволів та наявність квот на експорт сільськогосподарської продукції.

Значну роль у стриманні розвитку сільськогосподарського виробництва і відповідно кластерів відіграє банківська система України з її непомірно високими відсотковими ставками, які для західного бізнесу є фантастичними. При таких умовах кредитування бізнесу підприємці вимушені вдаватися до більш ризикованих операцій з метою підвищення рентабельності.

Умовою та одним із способів розвитку кластера є економічні і соціальні програми держави та регіональної адміністрації. За нинішніх умов в аграрному секторі економіки України таких програм немає, але існує стихійне, безсистемне скуповування або перекуповування

окремими підприємцями підприємств в АПК. Пізніше вони розбудовують свої власні постачальницько-виробничо-збутові ланцюжки або схеми, які дістали назву «інтуїтивної неформальної кластеризації». Як наслідок – у рамках такого територіального кластера ресурсний потенціал використовується неефективно: підвищується безробіття, скорочуються доходи місцевих жителів та надходження до регіонального бюджету, оскільки єдиною метою діяльності учасників такого кластера є отримання максимального прибутку. Саме цим і пояснюється необхідність вираженої кластерної політики. [10].

Ускладнюючим чинником розвитку аграрних кластерів виступає недостатній рівень етичності ведення бізнесу. Кластер зароджується і розвивається, якщо, по-перше, господарюючі суб'єкти в особі своїх власників і менеджерів усвідомлюють і використовують переваги, які дає їм спільний розвиток з найближчими сусідами, по-друге, господарюючі суб'єкти у своїй діяльності дотримуються визначених правил, що враховують приватні та громадські інтереси. [11, с. 6].

Кластери – це явище «іноземного походження». Для економіки України кластери – це елемент інновації в сільському господарстві, а в країнах, наприклад, Євросоюзу це дуже розповсюджені економічні структури. Звичайно, намагаючись наблизитися і зайняти гідне місце серед країн «годувальниць», Україні треба перейняти досвід, але це можливо лише в умовах прогнозованості в політиці та прозорості економіки.

Таким чином, першочерговими кроками в напрямі розвитку кластерних ініціатив мають бути:

- забезпечення нормативно-правових умов для формування сприятливого для розвитку кластерного підприємництва бізнес-середовища;

- активізація у зміцненні співробітництва та координації діяльності влади, бізнесу, науки, освіти і громадських організацій в інноваційних мережових структурах на період до 2020 р., з урахуванням пріоритетів національного і загальноєвропейського розвитку;

- створення інформаційно-аналітичної системи з пошуку і розповсюдження інформації щодо формування і розвитку інноваційних кластерних об'єднань, моніторингу процесу їхнього розвитку і поширення позитивного досвіду на регіональному і національному рівнях;

- сприяння формуванню місцевих і регіональних кластерів галузі

з вирощування фруктів, овочів та іншої сільськогосподарської продукції, розвитку кластерів сфери послуг, зеленого туризму.

— аналіз провідних галузей регіонів щодо кластеризації, у тому числі сусідніх регіонів, підприємства яких можуть стати учасниками міжрегіональних кластерів;

— ідентифікація існуючих кластерних об'єднань, зустрічі з керівниками цих організацій, виявлення спільних проблем і потреб, обговорення і визначення напрямів поглиблення виробничої кооперації;

— розробка і впровадження організаційних та інформаційних технологій з метою прискорення інтеграційних процесів суб'єктів господарської діяльності в регіонах: “круглі столи”, семінари, науково-практичні конференції, робочі наради, просвітницько-інформаційна діяльність та ін.;

— визначення відповідно до регіональних особливостей та потреб бізнесу ексклюзивних механізмів стимулювання розвитку кластерних структур;

— створення у регіонах об'єктів інфраструктури підтримки бізнесу, які б стали основою для подальшого створення кластерів та поліпшення інноваційного середовища, у тому числі бізнес-інкубаторів при університетах;

— формування нової культури життєдіяльності в регіонах, в основу якої покладені консолідація і людський розвиток.

Висновки. Отже, відновлення економіки України залежить від необхідності залучити сучасний інноваційний досвід. В даній статті розглянуті аспекти щодо застосування кластерної моделі в агропромисловому комплексі України в контексті забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів-учасників об'єднань кластерного типу. Економіка територій, які формуються на основі кластерів – це модель конкурентоспроможної та інвестиційно привабливої економіки, яка дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, гарантуючи кожній особі можливість повноцінного раціонального харчування якісними та безпечними продуктами харчування, а також реалізувати конкурентні переваги країни на світових ринках продовольства.

Саме об'єднання підприємств і організацій у кластерні системи найкращим чином сприяє зростанню ділової активності підприємницьких структур і подоланню негативних факторів, що гальмують розвиток української економіки. Координація дій і об'єднання зусиль державних органів, освітніх і наукових організацій,

мало, середнього і великого бізнесу є запорукою успіху, посилення конкурентоспроможності господарства, підвищення життєвого рівня населення України в умовах жорсткої конкуренції у міжнародному поділі праці. У рамках кластера на основі інтеграційних і кооперативних зв'язків високими темпами відбувається адаптація аграрних і переробних підприємств до конкурентних умов, що є надзвичайно актуальним у розвитку аграрного сектора.

Література.

1. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання / В. Чужиков // Вісник УАДУ. – 2001. - №4. – С. 160-167.
2. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК - 2010. - № 1 - С. 3-12.
3. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / Михайло Войнаренко // Економіст. – 2008. - №10. – С. 27-30.
4. Портер М. Конкуренція: учебн. пособие. / пер. с англ. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. – С. 495.
5. Захарченко В.І. Кластерний підхід до аналізу і підвищення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів / В.І. Захарченко, С.В. Захарченко // Вісник Хмельницького нац. ун-ту ; серія : Економічні науки., Хмельницький : ХНУ, 2009., № 5, т. 1., С. 53-57.
6. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс] // Харківська ОДА //. – Режим доступу: www.kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf
7. Богданова Е.А. Стратегія формування агропромислового кластера регіона /Е.А. Богданова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.vlsu.ru/index.php?id>.
8. Грядов С.И. Агропромышленный кластер: проблемы и перспективы развития /С.И. Грядов, И.В. Ковалева // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2009. – № 4 (54). – С. 74–79.
9. Концепція створення кластерів в Україні від 29.08.2008 р. [Електронний ресурс] // Міністерство економіки України // <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable>;
10. Куцина Л.В. Управління розвитком аграрної сфери на основі кластерного підходу / Л.В. Куцина. — [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/24.pdf;
11. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1 (183). – С. 3-12.